

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Kateřina Kňapová

**Multikulturalismus a interkulturní uznání
v českém kontextu**

Bakalářská práce

Praha 2012

Autor práce: **Kateřina Kňapová**

Vedoucí práce: **PhDr. Jan Balon, Ph.D**

Rok obhajoby: **2012**

Bibliografický záznam

KŇAPOVÁ, Kateřina. Multikulturalismus a interkulturní dialog v českém kontextu. Praha, 2012. 39 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Jan Balon, Ph.D

Abstrakt

Práce popisuje a interpretuje tematizaci politiky uznání v kontextu české akademické debaty. Touto konkrétní tematizací je koncept interkulturní dialog, který rozvíjejí někteří autoři shromáždění kolem Centra globálních studií AV ČR. Uchopení interkulturního dialogu jako konceptu, který klade důraz na vytváření nové komunikační roviny při setkávání různých kulturních skupin, je pak v českém kontextu ovlivněno předporozuměním vyplývajícím z charakteru české společnosti ve vztahu ke kulturním minoritám. Ten klade důraz na asimilaci těchto skupin a potvrzení zdánlivé kulturní homogenity české společnosti, která se odráží ve vnímání těchto skupin příslušníky majority. Tematizace interkulturního dialogu v české debatě může být kritickou reakcí právě na vztah majority k minoritám.

Interpretaci interkulturního dialogu předchází vysvětlení klíčových konceptů – uznání a politiky uznání v multikulturalistickém kontextu. Toto vysvětlení pracuje zejména s koncepty uznání u Charlese Taylora a Nancy Fraser.

Abstract

The work describes and interprets the thematization of the politics of recognition in the context of Czech academic debate. The particular subject of discussion is the concept of intercultural dialogue that develops some authors gathered around the Centre of Global Studies of the Czech Academy of Sciences. Intercultural dialogue is a concept that puts emphasis on creation of new communication levels at meetings of various cultural groups. This concept and the way how it is used in the Czech context is influenced by pre-understanding arising from the nature of Czech society and its relation to cultural minorities. The emphasis on assimilation of these groups and the apparent confirmation of cultural homogeneity of Czech society, which is reflected in the perception of these

groups. Thematization of intercultural dialogue in the Czech debate may be a critical response to the relationship of the majority and minorities.

Interpretation of intercultural dialogue precedes an explanation of key concepts - recognition and acknowledgment in the multiculturalist politics context. This explanation works mainly with the concepts of recognition by Charles Taylor, and Nancy Fraser.

Klíčová slova

multikulturalismus, uznání, interkulturní dialog

Keywords

multiculturalism, recognition, intercultural dialogue

Rozsah práce: 58 205 zn.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 18.5. 2012

Kateřina Kňapová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce své PhDr. Janu Balonovi, Ph.D. za vstřícnost a konstruktivní připomínky v průběhu psaní této práce. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům za podporu, trpělivost a pomoc, kterou mi při psaní práce poskytovali.

Institut sociologických studií

Projekt bakalářské práce

Název: **Multikulturalismus a interkulturní uznání v českém kontextu**

Název anglicky.: Multiculturalism and intercultural recognition in Czech context

Klíčová slova: multikulturalismus, uznání, interkulturní dialog

Klíčová slova anglicky: multiculturalism, recognition, intercultural dialogue

Zásady pro vypracování:

Základním problémem, kterým se v této práci budu zabývat, je uchopení a tematizace problému politiky uznání v multikulturalistickém kontextu s důrazem na tematizaci v české vědecké diskusi, které se budu věnovat ve třetí kapitole této práce. V první části práce se budu věnovat různým přístupům k problému multikulturalismu a politiky uznání v kontextu kulturní identity. Těžiště této práce spočívá v interpretaci konceptu interkulturního dialogu i jeho kritice v souvislosti s kulturně-národnostním charakterem české společnosti.

Předběžná náplň práce:

Setkávání různých kultur, jejich střety nebo bezproblémové soužití nejsou v historii lidstva novým jevem. Na počátku 21. století se však i v souvislosti s proměňující se globální politickou, ekonomickou a bezpečnostní situací hovoří o nutnosti formulace dalších východisek pro řešení této problematiky. Základním problémem, kterým se v této práci budu zabývat, je uchopení a tematizace problému politiky uznání v multikulturalistickém kontextu s důrazem na tematizaci v české akademické debatě. Tematizaci politiky uznání v české debatě reprezentuje například interkulturní dialog, který ve svých pracích rozvíjí někteří autoři shromáždění kolem Centra globálních studií AV ČR. Interpretací tohoto pojetí interkulturního dialogu v návaznosti na charakter struktury české společnosti se budu zabývat v závěru své práce.

Předběžná náplň práce (anglicky):

Encounters between different cultures, their conflicts or troublefree coexistence is not a new phenomenon in the history of mankind. At the beginning of the 21st

century, however, in the context of the changing global political, economic, and security situation there is a need to talk about different bases for the formulation of solutions to this problem. The main problem addressed in this work is thematization of multiculturalist politics of recognition with emphasis on the thematization in the Czech academic debate. Thematization of the politics of recognition in the Czech debate represents, for example, intercultural dialogue developed by authors in the Centre of Global Studies of the Czech Academy of Sciences. Interpretation of the concept of intercultural dialogue in relation to the nature of the structure of Czech society will be the main issue in this work.

Předběžný seznam literatury:

BARŠA, P.: *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999

FRASER, N.: *Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia, 2007

HIRT, T., JAKOUBEK, M.: *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o., 2005

HONNETH, Axel. *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity Press, 1995

HRUBEC, M.: *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Filosofia, Praha 2011

TAYLOR, CH. a kol.: *Zkoumání politiky uznání. Multikulturalismus*. Nakladatelství Epoque. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 2004

Obsah

ÚVOD.....	2
1. POJEM KULTURY V GLOBALIZOVANÉ SPOLEČNOSTI.....	5
1.1 GLOBÁLNÍ SPOLEČNOST	5
1.2 KULTURA, MULTIKULTURALISMUS A JEHO KONCEPTUALIZACE.....	6
1.3 POJEM UZNÁNÍ	7
2. POLITIKA UZNÁNÍ V MULTIKULTURALISTICKÉM KONTEXTU	9
2.1 POLITIKA UZNÁNÍ A MODERNÍ IDENTITA	9
2.2 SKUPINOVÁ A INDIVIDUÁLNÍ IDENTITA	10
2.3 VYJEDNÁVÁNÍ KULTURNÍ IDENTITY	11
2.4 UZNÁNÍ A PROBLÉM REPREZENTACE V TRANSNACIONÁLNÍM PROSTORU.....	13
2.5 VÝZVY POLITIKY UZNÁNÍ V MULTIKULTURALISTICKÉM KONTEXTU.....	15
3.ČESKÁ DEBATA O POLITICE UZNÁNÍ V MULTIKULTURALISTICKÉM KONTEXTU A JEJÍ INTERPRETACE.....	16
3.1 PROBLÉM KULTURNÍ DIFERENCE V ČESKÉ SPOLEČNOSTI	16
3.1.1 <i>Národnostní složení české společnosti</i>	16
3.1.2 <i>Vnímání kulturní difference v české společnosti</i>	17
3.2 INTERKULTURNÍ DIALOG, JEHO Oponentura a JEJÍ INTERPRETACE	19
ZÁVĚR: INTERKULTURNÍ DIALOG JAKO VÝCHODISKO PRO MULTIKULTURNÍ POLITIKU I KAŽDODENNÍ ŽIVOT	25
SUMMARY	27
POUŽITÁ LITERATURA.....	29

Úvod

Setkávání různých kultur, jejich střety nebo naopak bezproblémové soužití nejsou v historii lidstva novým jevem. Na počátku 21. století se však i v souvislosti s proměňující se globální politickou, ekonomickou a bezpečnostní situací hovoří o nutnosti formulace dalších východisek pro řešení problematiky, která je stará jako lidstvo samo.

Téma vzájemného vztahu mezi setkávajícími se kulturami se stává aktuálním nejen z hlediska praktické politiky, ale také z hlediska celé řady společenských a humanitních věd. Přispívají k tomu procesy globalizace, zpochybňování rámce národních států jako kulturně homogenních celků a pokračujícího úpadku Západu jako kulturního hegemonu. Pro řešení problémů a výzev nastíněné polykulturní¹ situace je, jak v akademickém, tak politickém kontextu uplatňováno konzervativní konfliktualistické paradigma², stejně jako paradigma kladoucí důraz na konsensuální přístupy.

Multikulturalismus jako jeden ze zastřešujících konceptů v rámci konsensuálního paradigmatu klade důraz na nekonfliktní soužití a vzájemný respekt odlišných kulturních skupin. Po teroristických útocích na New York a Washington 11. září 2001, rozsáhlých nepokojích na předměstí Paříže 2005 nebo v létě 2011 v Londýně³ lze také pozorovat sílící hlasy z krajně-pravicové části politického spektra napříč Evropou, které upozorňují na údajný rozpad „tradičních evropských hodnot“ pod vlivem imigrace ze zemí stojících mimo euroatlantický kulturní okruh. Všechny tyto faktory přinášejí pochybnosti nad uplatnitelností tohoto normativního konceptu v současném světě.

I přesto představují normativní koncepty, jež kladou důraz na dialog namísto uzavřenosti, možné řešení nastalé situace. Multikulturalismus je legitimní koncept, který je možné použít k řešení výše vyjmenovaných problémů, pokud ho budeme brát jako

¹ Záměrně používám pojem polykulturní a nikoliv multikulturní, protože pojem multikulturní v sobě implicitně obsahuje normativní ideál, který je založen na nekonfliktním soužití a vzájemném respektu kulturních skupin. (Hirt 2005: 10-14)

² Tím se rozumí paradigma, které klade důraz na eurocentrismus a hierarchické vnímání kultur.

inspiraci pro uplatňování politiky uznání. Klade totiž důraz na vzájemný dialog a respekt odlišných kultur. Uznání kolektivních kulturních identit se pak stává klíčovým východiskem pro rozvíjení konsensuálních přístupů k interkulturním vztahům nejen na globalizované, ale i lokální úrovni. Hlavními tématy této práce jsou politika uznání a multikulturní přístup k současné společnosti jako společnosti charakterizované intenzivním kontaktem různých kultur.

Základním problémem, kterým se v této práci budu zabývat, je uchopení a tematizace problému politiky uznání v multikulturalistickém kontextu s důrazem na tematizaci v české vědecké diskusi, které se budu věnovat ve třetí kapitole této práce. Tematizaci politiky uznání v české debatě reprezentuje mj. interkulturní dialog, který ve svých pracích rozvíjí někteří autoři shromáždění kolem Centra globálních studií AV ČR, a také kritika, které byl tento koncept podroben v řadě polemických textů publikovaných ve Filosofickém časopise. Na tuto kritiku poté navazují další reakce zastánců i kritiků zmíněného přístupu. Je tedy zjevné, že téma vzbudilo v českém jazykovém prostředí živou diskusi.

Na českou debatu se chci zaměřit zejména proto, že z hlediska soužití kultur představuje česká společnost relativně homogenní celek. Výzkumné otázky tedy jsou: Jak souvisí charakter a struktura české společnosti s postoji a východisky, které jsou přítomny v debatě o interkulturním dialogu? V čem je hlavní přínos této debaty pro tematizaci uznání v multikulturalistickém kontextu? Jakým způsobem je vůbec možné chápat uznání v interkulturní dimenzi?

V první kapitole této práce nejprve ve stručnosti vysvětlím klíčové pojmy, se kterými budu pracovat – jsou to pojmy globální společnost, uznání a politika uznání a multikulturalismus. Pojmem uznání a politiky uznání v souvislosti s multikulturalismem se budu podrobněji zabývat ve druhé kapitole, protože se domnívám, že podrobnější rozbor způsobu, jakým se s nimi pracuje ve světové debatě, je velmi důležitý i pro závěrečnou kapitolu. V té se věnuji české debatě a to zejména interkulturnímu dialogu jako konceptu, který představuje jednu z možných konkrétních tematizací politiky uznání. V závěru pak popíšu specifický způsob uchopení těchto konceptů v české

³ V jejichž centru stáli údajně především imigranti.

debatě, který vychází z předporozumění autorů působících v českém kontextu, a také obecný přínos komplexních teoretických úvah o uznání pro společnost jako takovou.

Metodologie

První část práce bude formou kompilace a komparace různých přístupů k problému multikulturalismu a politiky uznání v kontextu kulturní identity. Těžiště této práce spočívá v interpretaci konceptu interkulturního dialogu i jeho kritice v souvislosti s kulturně-národnostním charakterem české společnosti. Tento charakter je určován analýzou statistik vypovídajících o národnostním složení české společnosti, které zpracoval Český statistický úřad (Český statistický úřad: 2012), a také výzkumy veřejného mínění, které zpracovalo Centrum pro výzkum veřejného mínění (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2011a,b; Centrum pro výzkum veřejného mínění 2012 a,b), zaměřených na postoje, které česká společnost zaujímá k příslušníkům ostatních kulturních skupin.

Základní literatura

Základní literaturou, která bude k rozboru problému této práce použita, jsou sborníky *Soudobé spory o multikulturalismus* a politiku identit, který editovali antropolog Tomáš Hirt a Marek Jakoubek, dále *Zkoumání politiky uznání. Multikulturalismus*, zejména pak stať *Politika uznání*, jejímž autorem je kanadský filosof Charles Taylor. Podstatnou prací, na kterou budu v této práci rovněž navazovat, je *Rozvíjení radikální imaginace* od americké autorky Nancy Fraser. Českou akademickou debatu reprezentuje zejména text Marka Hrubce *Předpoklady interkulturního dialogu* a jeho monografie *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Kritický náhled na koncepci interkulturního dialogu v českém kontextu pak představují polemické stati dalších českých autorů ve *Filosofickém časopise*.

1. Pojem kultury v globalizované společnosti

Abych se mohla zabývat problematikou globální společnosti jako společnosti, která je charakteristická velkým množstvím vedle sebe žijících a do vzájemného kontaktu přicházejících skupin s odlišnými kulturními charakteristikami, je třeba nejprve vymezit ústřední pojmy, se kterými budu pracovat. Mezi nejdůležitější pojmy řadím pojem kultury, na který pak navazuje mnohem důležitější pojem multikulturalismus. Důležitým pojmem je také koncept uznání resp. politika uznání, která je s problematikou multikulturalismu spjata jako normativní východisko pro prakticko-politickou rovinu.

1.1 Globální společnost

Základním rámcem, který je třeba ještě před výkladem dvou ústředních pojmů vymezit, je pojem globalizované nebo globální společnosti. Globalizovanou společnost současnosti charakterizuje především vysoká intenzita propojení lidí nebo skupin lidí. Tímto intenzivním propojením mám na mysli jednak „reálnou“ možnost spojení dvou lidí vzdálených několik stovek nebo tisíc kilometrů například prostřednictvím internetu nebo jiných technologií, ale také propojení, které probíhá například prostřednictvím ekonomického, „komoditního“ propojení mezi dělníkem v čínské továrně a spotřebitelem v Americe nebo Evropě. (např. Giddens 2003, Harvey 2001) Vlivem globálních ekonomických struktur, které stojí mimo bezprostřední vliv konkrétních států, je tedy vytvářen tlak například na flexibilitu pracovní síly nebo flexibilitu výrobních struktur obecně. Za těchto okolností dochází k intenzivnímu setkávání nejen jednotlivých lidí, ale i skupin obyvatel, často právě s odlišnou kulturní identitou. Globální společností mám tedy na mysli takovou společnost, ve které dochází prostřednictvím ekonomického systému k omezování bezprostředního vlivu lokálních vazeb. Jejich rozrušení pak má za následek intenzivnější setkávání různých kulturních skupin, což má dopad na všechny segmenty společnosti. Pro společnosti hlásící se k euroamerickému civilizačnímu okruhu pak představuje také výzvu jejich dosavadní kulturní hegemonii.

1.2 Kultura, multikulturalismus a jeho konceptualizace

Pro vymezení multikulturalismu je třeba nejprve vyložit poměrně různorodým způsobem pojímaný pojem kultura. Antropolog Tomáš Hirt v návaznosti na další autory kritizuje esencialistické pojetí kultury. Podle něj představuje esencialistické pojetí kultury koncept, který pojímá kulturu jako objektivně existující a neoddiskutovatelně spjatou s konkrétní rasou či etnicitou⁴ (Hirt 2005: 39). Hirt následně inklinuje k pojetí kultury spíše ve smyslu, jak s ním operuje právě sociální či kulturní antropologie – tedy jako analytického nástroje, „jehož prostřednictvím lze rozumět jednak principům sociální organizace a jednak charakteru sociálních změn“ (ibid.: 41). Tento nástroj Hirt využívá k výzkumu skupinové kultury podle toho, jak se sama pojímá. Zajímá jej převážně proces vymezení či konstrukce hranice mezi těmito kulturami (ibid.).

V oblasti politické je třeba s pojmem kultura pracovat jiným způsobem. Zmínění multikulturalisté s ním pracují zároveň jako s normativním ideálem, na druhou stranu i jako s konceptuálním řešením soužití různých kulturních skupin. Konkrétní kultura nebo kulturní skupina je konstruována prostřednictvím vyjednávaných charakteristik, s nimiž se pak v otázce boje konkrétní skupiny za uznání nebo naopak proti neuznání pracuje. Těmito charakteristikami mám na mysli především znaky, které danou kulturu zřetelným způsobem odlišují od kultur jiných – například jazyk, zvyklosti spojené s každodenním životem, politické, náboženské nebo ekonomické systémy a hodnoty, které daná kulturní skupina uznává. Problému uznání se budu věnovat v následující části této kapitoly. Kultura je tedy v kontextu, ať už normativně nebo prakticky politickém, používána jako deskriptivní, nikoliv analytická kategorie.

Multikulturalismus je možné uchopit jako koncept deskriptivní – tedy jako popis globální společnosti, pro kterou je charakteristické více či méně problematické soužití společnosti s různým kulturním základem. Multikulturalismus je ale možné chápat také jako politický koncept, který deskriptivní dimenzi doplňuje o dimenzi normativní a následně praktickou (ibid.: 11). Normativní dimenze zahrnuje především ideály soužití a vzájemného respektu kulturních skupin, praktická dimenze je pak charakteristická přímou aplikací těchto normativních východisek v politické, ale i společenské oblasti.

⁴ I tyto pojmy jsou ve stejném textu podrobeny dekonstrukci a kritice, ale tímto problémem se budu zabývat v další kapitole.

V souvislosti s pojmem kultura je třeba zmínit i pojem civilizace, který je za pojem kultura zaměňován. Vztah mezi pojmy kultura a civilizace však není jednoznačný. Pojem civilizace může označovat celé lidstvo jako takové, ale také civilizační okruh – například západní, islámský apod. (Hrubec 2011: 364). Pojem kultura je naopak používán zejména pro označení menších, ne nutně tak komplexních celků, které existují v kontextu celku většího a tedy sdílejí určité společné hodnoty (ibid.: 365). V souladu s terminologií, která je používána v kontextu debaty o interkulturním dialogu, však budu pojem kultury používat pro označení širšího rámce. Civilizace tedy představuje v tomto rámci lidstvo jako celek.

V této bakalářské práci užívám pojem multikulturalismus hlavně jako normativní koncept, v jehož centru leží představa o nekonfliktním soužití kulturních skupin, ať už v lokálním měřítku (například v rámci jednoho státního útvaru) nebo globálním (například v podobě setkávání příslušníků různých komplexních kulturních celků – tedy západního, islámského apod.).

1.3 Pojem uznání

Jak bylo již napsáno výše, multikulturalismus je problematický koncept, a to především proto, že může zahrnovat několik rovin (Hirt 2005: 10-11). Protože se ve své práci chci zabývat především teoretickými koncepty, kladu v této práci důraz především na normativní aspekt politické dimenze, která v sobě nezbytně zahrnuje filosofická východiska související s legitimizací multikulturalismu ve společnosti. S ním úzce souvisí koncept uznání, který je pro tuto práci a propojení politicky-normativní a prakticko-politické dimenze multikulturalismu klíčový.

Pojem uznání, který má kořeny v Hegelově filosofii, je interpretován a rozvíjen několika autory – například Charlesem Taylorem (Taylor 2004), Axelem Honnethem (Honneth 1995) nebo Nancy Fraser (Fraser 2007). V této kapitole se pokusím o základní konceptualizaci tohoto pojmu v sociální a politické teorii na příkladu problematiky multikulturalismu. Otázku uznání nebo politiky uznání jako kritického konceptu otevírá Axel Honneth v souvislosti s obohacením kritické teorie o další rovinu – v obratu k intersubjektivitě (Honneth 1995). V návaznosti popis konstrukce vlastní identity, ve

které hraje zásadní roli interakce s druhými, pak Honneth zdůrazňuje význam uznání jako klíčového prvku konstruované identity (ibid.: 92).

Uznání v kulturním rozměru je třeba chápat jako něco, co ruší tzv. vestfálský rámec světa – tedy světa, v němž je národní stát chápán jako základní analytická jednotka⁵. Uznání v kontextu multikulturalismu tedy znamená participaci jak vlastní kulturní skupiny, tak jiných kulturních skupin na utváření identity příslušníka dané kulturní skupiny. Naplnění uznání v procesu vyjednávání identity, kterému se budu věnovat v následující kapitole, se nezbytně odvíjí od dosaženého respektu k této identitě.

⁵ Bez ohledu na to, jaký charakter tyto „národy“ mají. (viz např. Barša 1999: 10-14)

2. Politika uznání v multikulturalistickém kontextu

V této kapitole se budu podrobněji zabývat politikou uznání v kontextu uvažování o současné společnosti jako o společnosti charakteristické mnohostí kulturních skupin. Popíšu základní pojetí identity – tedy kolektivní a individuální v kontextu politiky uznání – a následně se budu zabývat procesem vyjednávání identity, které je právě pro dialogický charakter v otázce uznání velmi podstatné. V závěru této kapitoly se budu věnovat problému reprezentace, který se mimo jiné vztahuje právě k vymezení „druhých“ například v otázce uznání na úrovni sociálních vztahů. Ty jsou z hlediska uznání kulturní identity velmi důležité, protože právě v nich se tato forma uznání konstituuje. Tato kapitola slouží především jako východisko pro třetí kapitolu, ve které se budu zabývat konkrétní tematizací politiky uznání, která spočívá právě v interkulturním dialogu. Vysvětlení uznání a pojmu uznání tak představuje širší rámec, o který se budu ve třetí kapitole opírat.

2.1 Politika uznání a moderní identita

Podle kanadského filosofa Charlese Taylora je „naše identita zčásti charakterizována uznáním či neuznáním, často také zneuznáním ze strany druhých“ (Taylor 2004: 44). Taylor pak dává do souvislosti dva pojmy, které se k identitě v souvislosti s uznáním vztahují – pojem důstojnost (dignity), který se vztahuje ke kolektivistickému aspektu identity (ibid.: 46), a pojem autenticity, který je posílen spolu s posílením identity individuální a individualizované. (ibid.: 47).

Posílení individualizované identity je podle Taylora způsobeno především přechodem k moderní společnosti, která již neklade takový důraz na ten aspekt identity, který byl určován sociální sítí jedince. Kontext, v němž jedinec žil, do značné míry určoval důležitost hodnot, které zastával, i pozici, kterou ve společnosti zaujímal (Taylor 2004: 51). V základu „nového“ pojetí identity, do značné míry vyvážaného z tradičních sociálních vztahů, je posílení ideálu autenticity. Autenticita souvisí s pojetím morálky, která věří v zakořeněnost pojetí dobra v samotné podstatě člověka jako individua. „Morálka se zde stává hlasem našeho nitra.“ (ibid.: 47). Taylor se odvolává na Jeana Jacqua Rousseaua, který mluví o nutnosti autentického vztahu k vlastnímu

jáství, čímž předznamenává přesun k originálnímu prožívání vlastního „bytí člověkem“ (ibid.: 49).

2.2 Skupinová a individuální identita

Dvojím pojetím identity mají multikulturalisté na mysli uznání jedince jako člena nějaké kulturní skupiny a uznání jedince jako bytosti s autonomní identitou. Podle druhého konceptu je nutné k jedinci přistupovat bez ohledu na jeho příslušnost k určité skupině (Barša 1999: 65).

Z představy uznání jedince jako příslušníka kulturní skupiny vychází tzv. politika difference. Ta akcentuje odlišnost, která byla až doposud potlačována ve prospěch dominantní, v dané společnosti konformní skupinové identity. Uznání v politice difference se však nevztahuje na pouhé „přežití“ kulturní skupiny v rámci dominantní společnosti, ale na uznání rovné hodnoty všech kulturních skupin. (Taylor 2004: 81) K naplnění tohoto ideálu je však třeba z vědomí marginalizované skupiny odbourat negativní obraz o vlastní identitě. S touto myšlenkou přichází Frantz Fanon, na jehož myšlenky se Taylor odvolává. (ibid.: 82) Problematické body politiky uznání jsou ale obsaženy v samotném požadavku uznání stejné hodnoty odlišných kultur. V tomto požadavku je totiž implicitně obsažena představa existence kulturně neutrálních měřítek. Za tato měřítka jsou ale považována vždy měřítka dominující vlastní kultuře (ibid.: 89).

Druhým pólem politiky uznání je uznání jedince bez ohledu na jeho skupinovou příslušnost. Tento liberální předpoklad však není možné v jeho čisté podobě realizovat, neboť realizace individuální identity jde často proti realizaci identity kolektivní, jak upozorňuje sociolog Anthony Appiah (Appiah 2004 : 168). Kolektivní sociální identity jsou neoddělitelnou součástí identity individuální a jsou utvářeny prostřednictvím sociálních institucí. Appiah i Taylor upozorňují například na vzdělávací systém, který v kulturním kontextu reprodukuje tyto kolektivní identity (Taylor 2004; Appiah 2004). Pravá realizace politiky uznání a multikulturního ideálu by pak podle Taylora, ale i dalších autorů, vypadala spíše jako proměna skupiny a její rozšíření o příslušníky jiných kultur než té dominantní, nebo například o ženy (Taylor 2004: 83). Limity kolektivních identit v kontrastu s ideálem originální realizace individuální identity jsou však zřejmé –

„neexistuje jeden způsob, jak by se měli chovat homosexuálové nebo černoši“ (Appiah 2004: 170). Appiah v této souvislosti rozvíjí také problém uznání jedince, který je zároveň příslušníkem některé z marginalizovaných skupin. „Jestliže se ve svém afroamerickém sebeporozumění chápu jako oponent bílých norem, amerických konvencí hlavního proudu, rasismu [...] „bílé kultury“, proč bych měl současně usilovat o uznání od těchto bělochů?“ (ibid.: 164). Ideál rovného uznání jedinců bez ohledu na jejich skupinovou příslušnost pak může být optikou příslušníků marginalizované skupiny chápán jako součást dominantního paradigmatu, který proti nim působí represivně.

Z problematičtějšího dilematu jedince a jeho identity v protichůdném vychází také liberální pojetí identity u Willa Kymlicky. Podle něj je identita člověka sice utvářena v interakci s okolím, tato interakce však slouží jako prostředek rozvoje potenciálu individua. Na rozdíl od čistě liberálního nebo čistě komunitaristického pojetí identity v kontextu politiky uznání, akcentuje Kymlickův přístup důležitost sociálního ukotvení individuální identity, která je podstatná zejména v konkrétní realizaci politiky uznání – tedy například rovných občanských práv na území konkrétního státu (Barša 1999: 79). Pokud by měl být na území konkrétního státu realizován model uznání identit jedinců jako autonomních bytostí, jejich kolektivní identita by měla být uznána nejen jako součást této jedinečné identity, ale právě jako prostředek jejího rozvinutí a realizace (ibid.: 77).

2.3 Vyjednávání kulturní identity

Politika rovného uznání, zejména v pojetí akcentujícím kolektivní, etnickou nebo kulturní identitu, v sobě nese problematičtější předpoklad objektivisticky pojaté kolektivní kategorie – kultury nebo etnicity. Kolektivní identita se stává předmětem vyjednávání mezi majoritní společností a příslušníky dané minority, která se snaží dosáhnout lepšího statusu pro skupinu. Lepší statut může nabývat podob ve formě respektu a uznání skupinových charakteristik jejich zahrnutím pod pojem kultura v rámci majoritní společnosti. Esencializace těchto charakteristik je ale nebezpečím zmíněného přístupu. Má kořeny v představě, že kulturní identita je jakýmsi objektivně existujícím souborem charakteristik, které jsou „vlastnictvím“ této skupiny (Hirt 2005: 40).

Identita a její uchopení závisí především na působení různých identifikačních mechanismů, spíše než na objektivní existenci znaků, na jejichž základě se identita tvoří. Mám na mysli především fyziologické znaky nebo znaky považované za „přirozeně“ patřící k individu nebo skupině. Identifikační mechanismy mají zpětně „tendenci vytvářet představu substanciální přirozenosti“ (Fulka 2005: 277), a proto jsou nejen objektivizovány, ale v diskurzu uznání i neuznání používány jako danost, která může v určitých kontextech bránit rozbití nerovného vztahu mezi majoritou a marginalizovanou skupinou. Objektivizace nebo esencializace některých charakteristik tak může bránit v dekonstrukci příčin neuznání, jak v majoritní společnosti, tak v sebevnímání členů dané skupiny. Tento fenomén jsem už v souvislosti s Fanonem zmínila výše.

Charles Taylor rovněž upozorňuje na dialogický charakter utváření identity. Ten však objektivizaci kulturních daností do jisté míry popírá. Identita se realizuje jako vztahování se ke vzorům, ale také jako vyjednávání identity v dialogu s tzv. signifikantními druhými, což je pojem, který používá americký sociolog G. H. Mead. Tento termín označuje osoby, které zauímají v síti vztahů individua význačné postavení (Taylor 2004: 52). Také pro Axela Honnetha je důležitost signifikantních druhých v utváření identity klíčová. Po tzv. intersubjektivního obratu v kritické teorii, Axel Honneth mluví o tom, že se identita individua i její uznání konstituuje právě na základě interpretací vztahů mezi individuem samotným a signifikantními druhými (Honneth 1996: 92). V procesu vyjednávání identity je proces jejího uznání stěžejní. Uznání totiž není jen „přiměřeným způsobem chování v demokratické společnosti“, Taylor upozorňuje rovněž na problém neuznání, který může být použit cíleně jako nástroj represe (Taylor 2004: 55). Konstrukce a vyjednávání, zejména té kolektivní identity, probíhá v dialogu s druhými. Taylor tedy sice popírá její „objektivní“ základ, nicméně v problému uznání a neuznání operuje v souladu s ideálem autenticity. Ten je vztahován k „věrnosti sám sobě“, k vlastnímu autentickému jáství.

Vyjednávání identity a její konstruktivistická východiska s sebou však nesou pro realizaci politiky uznání a zejména v případě kolektivní identity jeden podstatný prvek. Představy a charakteristiky, které jsou přijímány jako typické pro danou skupinu, ale které jsou zároveň vnímány z hlediska dominantních kulturních představ jako nějakým způsobem méněcenné, mohou být prostřednictvím dekonstrukce těchto představ i v

procesu vyjednávání jako takového odstraněny nebo opětovně vyjednány. Tento aspekt je pro následující výklad podstatný zejména jako východisko pro možnou změnu postoje většinové nebo dominantní kultury k příslušníkům minorit a marginalizovaných skupin, která je pro interkulturní dialog nezbytná.

2.4 Uznání a problém reprezentace v transnacionálním prostoru

S politikou uznání se pojí i prakticko-politický problém reprezentace, který ve své práci rozvíjí americká autorka Nancy Fraser. V návaznosti na dílo Jürgena Habermase *Strukturální přeměna veřejnosti* (Habermas 2000) upozorňuje na mnohost soupeřících veřejností, které ovlivňovaly nebo naopak neovlivňovaly utváření symbolického i mocenského prostoru (Fraser 2007: 72). Fraser tvrdí, že model veřejnosti, se kterým pracuje Habermas, je charakteristický institucionalizací určitého modelu vztahů typických pro společnost založenou na nadřazenosti maskulinních, měšťanských a bělošských hodnot. V utváření tohoto modelu veřejnosti tak nejsou přítomny další segmenty společnosti, které jsou však v soudobých mocenských i symbolických vztazích znevýhodněny. Příkladem jsou právě ženy, „neběloši“ nebo „neměšťanské“ sociální vrstvy (ibid.).

Pod kritikou nedostatečné reprezentace se stává značně problematický liberální přístup k uznání, tj. odklon od kolektivní identity. Fraser upozorňuje na formální překážky, které na základě nějaké konkrétní kolektivní charakteristiky (například pohlaví, rasy, statusu, příjmu nebo věku) zabránily participaci některým segmentům společnosti. Navíc se věnuje i neformálním překážkám poté, co byly ty formální odstraněny (ibid.: 77). Tyto neformální překážky k realizaci liberálního modelu veřejnosti jsou podle Fraser zakořeněny v obecném vnímání dané skupiny, ke kterému se váže právě uznání nebo naopak neuznání. Skutečná rovnost a rovné uznání k hlasu všech bez ohledu na jejich kolektivní identity navíc podle Fraser vyžaduje odstranění sociálních nerovností, které ve společnosti existují (ibid.: 83).

Fraser vztahuje problém reprezentace a veřejnosti také na transnacionální kontext, který je pro tuto práci nezbytné zmínit. Upozorňuje také na posun od kritické role veřejnosti, kterou měla v tzv. vestfálském rámci světa, jehož stěžejní jednotkou byly národní státy. V současném světě o tuto roli přichází, neboť ve světě globální

společnosti přestává hrát místní kontext zásadní roli. „Účastníci debaty nejsou často příslušníky stejné národnosti ani spoluobčany“ (ibid.: 132). Fraser ale upozorňuje i na to, že je to právě globalizace, která zdůrazňuje nesamozřejmost vestfálského rámce, ve kterém se až dosud všechny pokusy o nápravu problému nedostatečné reprezentace odehrávaly (ibid.: 163). Snaha o participaci skupin byla podmíněna místním rámcem, který je ale v této otázce v souvislosti s globalizací nyní zpochybněn. Rovné uznání a otázka participace v transnacionálním kontextu s sebou přináší mimo oproštění se od uvažování v intencích doslova „mezinárodních“, přináší i výzvu k uchopení překážek participace na úrovni sociálních nerovností v globálním měřítku.

Nancy Fraser hovoří o dvou formách takových překážek. Ekonomické podmínky neumožňují rovnou participaci prostřednictvím dostupnosti nebo naopak nedostupnosti zdrojů nezbytných k dosažení interakce. Institucionalizované hierarchie kulturních hodnot pak určují status jedince nebo skupiny ve společnosti, a tím zprostředkovaně ovlivňují jejich možnosti interakce (ibid.: 157). Nancy Fraser tyto dvě dimenze doplňuje ještě o dimenzi politickou, která souvisí právě s problémem reprezentace (ibid.: 161). V současné debatě o spravedlnosti či politice uznání jsou tyto tři typy překážek ještě zdůrazněny globálním kontextem. Globálním systémem podporovaná hierarchie kulturních hodnot nebo spíše hierarchie systémů kulturních hodnot totiž úzce souvisí s globální ekonomickou situací. Vlivem historického vývoje mají státy euroamerického prostoru obecně lepší ekonomické postavení, tudíž se do popředí dostávají zejména jejich kulturní hodnoty a tak jsou i v rozhodování zastoupeny především ony. Příkladem hegemonie euroamerických kulturních hodnot je systém kapitalistického ekonomického systému, jehož logice je podřízen i způsob života u kulturních skupin, pro které je charakteristický jiný způsob směny (Beck 2007: 46).

Předpoklady liberálních přístupů k politice uznání se tak právě prostřednictvím nerovnosti a její reprodukce, jak ekonomické, sociální, ale také kulturní, stávají vysoce problematickými. Námitku Nancy Fraser k problému reprezentace zde zmiňuji i proto, že tento problém představuje jeden ze slabých bodů konceptu interkulturního dialogu zejména v jeho institucionalizované podobě, kterým se budu v souvislosti s českou debatou zabývat v následující kapitole.

2.5 Výzvy politiky uznání v multikulturalistickém kontextu

Problematickým bodem, kterým se politika uznání musí zabývat, je syntéza uznání individuální a kolektivní identity, které mohou být často v zásadním rozporu. S tím souvisí i autentické prožívání individuální identity, která se realizuje v rámci kolektivní identity marginalizované skupiny. Tato kulturní identita se může aktivně negativně vymezovat proti dominantní kultuře (Appiah 2004: 170), což může představovat z hlediska uznání právě členy dominantní kultury nepřekonatelný problém.

Jedním z řešení, kterému se budu věnovat i v následující kapitole, je uznání kulturního pluralismu, které by však mělo být doplněno aktivní snahou o konsensuální řešení polykulturní situace. Na prvotní krok vyjednávání identity a následující uznání je třeba navázat aktivním dialogem a „vytváření nových společných norem, jež by mohly být jednotlivými kulturami univerzálně sdíleny jako určitý minimální konsensus, který by umožnil odstranit hlavní interkulturní konflikty a rozvíjet vzájemné uznání“ (Hrubec 2011: 359).

Politika uznání je realizací konceptu uznání v konkrétní sociální situaci. Ústředním pojmem, se kterým můžeme politiku uznání v kontextu této práce identifikovat, je tedy požadavek sociální spravedlnosti a respektu. Kontext globalizované společnosti, který rámuje tuto práci, pak nutně zahrnuje i otázku uznání a respektu kulturního. Pro realizaci interkulturního dialogu, tedy formě kulturního kontaktu, která je založena na vzájemném respektu obou partnerů, tak představuje uznání naprosto klíčovou kategorií. Je třeba poznamenat, že principy, které jsou uplatňovány v dialogu kultur v globálním měřítku, mohou sloužit také jako základ pro konsensuální řešení situace vzešlé z kulturních diferencí v rámci menších celků. I zde hraje uznání kolektivních identit důležitou roli.

Vysvětlení širšího kontextu chápání témat spojených s pojmem uznání nebo multikulturalismu je pro další výklad, který se týká práce s těmito pojmy v českém kontextu, nezbytný. Znalost širšího teoretického rámce je důležitá pro pochopení souvislostí, které vznikají v konkrétním kontextu české akademické debatě v konfrontaci tohoto teoretického rámce a zkušenosti spojené s charakterem české společnosti z hlediska vnímání kulturních diferencí a identit.

3. Česká debata o politice uznání v multikulturalistickém kontextu a její interpretace

Na rozdíl od amerického prostředí nebo prostředí západní Evropy je problém multikulturalismu a soužití různých kulturních skupin v jednom státním celku v rámci české společnosti velmi specifický. Zdánlivě se totiž jedná o relativně homogenní celek, nicméně tato charakteristika není způsobena jen národnostním či etnickým rozložením, ale spíše přístupem majoritní společnosti k cizincům nebo příslušníkům jiných kultur obecně. Tyto znaky české společnosti budu ilustrovat na některých výzkumech veřejného mínění a statistikách.

V této kapitole se budu ale zabývat především tématy, která jsou v souvislosti s otázkou uznání v multikulturálním kontextu v české akademické debatě tematizována – jako příklad jsem si vybrala interkulturní dialog. Tuto konkrétní tematizaci bych pak chtěla dát do souvislosti právě s charakterem české společnosti.

3.1 *Problém kulturní difference v české společnosti*

Česká společnost se jeví jako relativně homogenní celek. Příčiny tohoto obrazu je možné hledat v statisticky vymezeném národnostním složení, ale také v postojích majoritní společnosti k etnickým minoritám nebo cizincům.

3.1.1 Národnostní složení české společnosti

Statistiky deklarované národnosti a také počty cizinců, kteří na našem území žijí, představují jediný kvantitativní relevantní zdroj, který popisuje národnosti a kulturní rozmanitost české společnosti. Podle údajů Českého statistického úřadu ze sčítání lidu v roce 2011 žije v České republice asi 10,5 milionu obyvatel, z čehož je asi 450 tisíc, tedy 4,3%, cizinců. Co se týče deklarované národnosti, k jiné než české se hlásí celkem 747 085 lidí, což tvoří jen 10% z těch, kteří se k nějaké národnosti přihlásili (Český statistický úřad 2012). Je důležité zmínit fakt, že v těchto deseti procentech tvoří značnou část lidí hlásící se k národnosti moravské nebo slezské.

Důležitým číslem z hlediska soužití kulturních skupin v české společnosti je statistika lidí, kteří se ve sčítání lidu přihlásili k romské národnosti. Oficiálně se k romské národnosti přihlásilo 5 199 lidí, je ale velmi pravděpodobné, že tento údaj je zkreslený. Romové jsou vnímáni jako jedna z nejvíce problémových skupin obecně. Podle výzkumu veřejného mínění s názvem Vztah Čechů k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2012 (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2012b), jsou Romové téměř 41% populace vnímáni jako nejméně sympatická národnostní menšina žijící na území České republiky. Z dlouhodobého hlediska jsou ale jednou ze sociálně nejslabších skupin, což se projevuje i na úrovni další reprodukce a intelektuálního ukotvení romské kultury v Čechách. Pro mnoho lidí jsou Romové stále paušálně spojováni také s nízkou úrovní vzdělání, vysokou kriminalitou, nezaměstnaností, špatnou úrovní bydlení a dalšími sociálními problémy. Romové navíc čelí hned několika stupňům vyloučení – sociálně-ekonomickému, kulturnímu a politickému. Kulturní vyloučení se týká právě absence dalšího rozvíjení vlastní kultury a její uznání na úrovni institucionální (Barša 1999: 279-80). Politické vyloučení je pak důsledkem absence Romů v rozhodovacích politických funkcích, stejně jako v politických reprezentacích vyšší úrovně, například v Parlamentu ČR. Zejména politické a kulturní vyloučení, které má ale kořeny v socio-ekonomické situaci Romů, má pak za následek prohlubující se segregaci této skupiny, stejně jako xenofobní postoje většinové společnosti k této minoritě.

3.1.2 Vnímání kulturní difference v české společnosti

Pro vnímání příslušníků jiné národnosti či kulturní skupiny mohou určitý obrázek poskytnout sociologické výzkumy, které se zaměřují na vnímání těchto skupin. Pro ilustraci jsem si vybrala čtyři výzkumy, které realizovalo Centrum pro výzkum veřejného mínění – Tolerance k vybraným skupinám obyvatel (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2011b), Názory občanů na přínosy a negativa cizinců žijících v ČR (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2011a), Postoje české veřejnosti k cizincům – březen 2012 (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2012a) a Vztah Čechů k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2012 (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2012b). Záměrně jsem vynechala výzkumy samostatně zkoumající vztah romské menšiny a většinové české společnosti, protože podrobnější analýza tohoto problému přesahuje rámec této práce.

V prvním výzkumu, který se zaměřil na toleranci k různým skupinám obyvatel, byla respondentům položena otázka, aby z uvedeného seznamu vybrali skupiny obyvatelstva, vedle jejichž příslušníků by rozhodně nechtěli bydlet. 32% dotázaných do tohoto seznamu zařadilo lidi jiné barvy pleti a 25% cizince žijící v ČR. Pro srovnání je třeba uvést, že nejvíce negativního hodnocení se dostalo lidem drogově závislým (89%), lidem s kriminální minulostí (80%) a lidem závislým na alkoholu (79%). Mezi skupiny, které byly hodnoceny negativně jen výjimečně, patří mladí a staří lidé (obě skupiny 5%) nebo lidé jiného politického přesvědčení (6%). Cizinci nebo lidé jiné barvy pleti tedy patří mezi skupiny, ke kterým se okolí staví spíše zdrženlivě. (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2011b)

Podrobnější informace, co se postojů české společnosti k cizincům je možné získat interpretací výsledků druhého výzkumu Názory občanů na přínosy a negativa cizinců žijících v ČR (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2011a) a na téma a třetího výzkumu na téma Postoje české veřejnosti k cizincům – březen 2012 (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2012a). Z prvního jmenovaného výzkumu vyplývá, že přibližně 53% dotázaných se domnívá, že cizinci, kteří přišli v posledních letech, představují pro českou společnost problém. Pocit ohrožení ale není založen na domnělém „kulturním ohrožení“, jako spíše na pocitu ohrožení bezpečnostního (70%), ekonomického (64%) nebo zdravotního (58%). Cizinci představují „ohrožení našeho způsobu života“ jen pro třetinu obyvatelstva, což je však ve srovnání s výše zmíněnými typy ohrožení výrazně méně. (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2011a) Podstatná jsou ale zjištění vyplývající z výzkumu týkajícího se přímo postojů české společnosti k cizincům. V tomto výzkumu se dozvídáme, že pro celých 95% respondentů je podstatnou podmínkou toho, aby člověk nebyl vnímán jako cizinec znalost českého jazyka, tedy schopnost, kterou lze jednoznačně identifikovat s přijetím určitých kulturních vzorců. Jen 5% dotázaných si také myslí, že cizincům by mělo být v ČR umožněno žít podle svého, naopak 58% dotázaných se domnívá, že by se cizinci žijící v ČR měli zdejšímu způsobu života přizpůsobit zcela, a 36%, že by se měli přizpůsobit částečně. (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2012a) Z posledního zmíněného výzkumu - Vztah Čechů k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2012 - vyplývá, že největší sympatie náleží Slovákům (88% z hodnocení 1-3, tedy kladných) a Polákům (67% z hodnocení 1-3). Skupinou, vůči které byly vyjádřeny největší antipatie, byli Romové. Nesympatie k nim vyjádřily více než tři čtvrtiny (78 %) dotázaných, a z

toho téměř 41% respondentů volilo odpověď „velmi nesympatičtí“ (Centrum pro výzkum veřejného mínění 2012b).

Statistiky národnostního složení České republiky by naznačovaly, že česká společnost je z hlediska kulturní diferenciaci velmi homogenní. Tato homogenita však v souvislosti s poměrně různorodým složením národnostních menšin a cizinců, kteří v české společnosti žijí, vytváří potenciál pro zřetelně problematickou situaci.

Česká společnost však zároveň vykazuje relativně vysokou úroveň netolerance vůči lidem jiné barvy pleti nebo cizincům, což může být způsobeno právě paradoxním vztahem mezi na první pohled homogenní společnosti a částečně skrytou kulturní rozmanitostí. Z jednoho z výše uvedeného výzkumu rovněž vyplývá velká inklinace ke konformismu, který je reprezentován například jazykem nebo kulturními zvyklostmi, kterým by se měli cizinci zde žijící přizpůsobit. O tomto konformismu svědčí i sympatie k Slovákům nebo Polákům, kteří můžeme zahrnout do okruhu kulturních skupin, které jsou české kultuře blízké.

3.2 Interkulturní dialog, jeho oponentura a její interpretace

Příkladem tematizace problému politiky uznání v multikulturalistickém kontextu v české akademické debatě je koncept interkulturního dialogu, který ve svých pracích rozpracovává například Marek Hrubec. Klíčovým textem je jeho příspěvek v kolektivní monografii *Interkulturní dialog o lidských právech*, která nese název *Předpoklady interkulturního dialogu o lidských právech* (Hrubec 2008). Na základě formulace myšlenky interkulturního dialogu, která byla provedena do značné míry na základě přenosu zahraniční debaty, se následně na stránkách filosofického časopisu objevuje série kritických i obhajujících článků, jejichž obsah se pokusím s přihlédnutím k charakteru české společnosti a jejímu vztahu k otázkám multikulturalismu a politice uznání jako takové interpretovat.

Interkulturní dialog nebo interkulturní uznání Hrubec formuluje v již zmíněné kapitole, je však nutné poznamenat, že ji dále rozpracovává ve své knize *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky* (Hrubec 2011). Interkulturní dialog je podle něj jedním z možných přístupů k současné globální kulturní

a sociální situaci. Představa nadřazenosti západního pojetí lidských práv ve smyslu materializace univerzálních morálních principů, stejně jako chápání národních států jako základních jednotek uvažování o globální sociální i politické realitě, je model, který je třeba v současné konstelaci překonat (ibid.: 377).

Interkulturní dialog je přístupem přímo stojícím proti představě střetu kultur, který ve své práci popisuje Samuel Huntington. Určujícím prvkem současného světa z hlediska kulturního rozdělení je podle něj konflikt mezi několika civilizačními okruhy. Ten je charakteristický zejména silnějším prosazováním nezápadních společností, které se emancipují od hodnot „vnucených“ Západem v přechodím období kolonialismu. Huntington zdůrazňuje konflikt a negativní vymezení vůči „konkurenční“ civilizaci jako důležitý prostředek budování vlastní identity (Huntington 2001: 14).

Konfliktualistický přístup úzce souvisí s negativním uchopením kulturního partikularismu. Toto negativní uchopení kulturního partikularismu je charakteristické zdůrazňováním nepřekonatelných odlišností mezi kulturními skupinami, které následně brání v hledání konsensu a dialogu (Hrubec 2011: 368). Proti představě takového kulturního partikularismu pak stojí myšlenka opačná – nutnost formulovat univerzální lidská práva, která by představovala sumu základních styčných bodů, ale také hranic vyjednaných v rámci interkulturního dialogu. Právě otázka formulace univerzálních lidských práv a vůbec konsensuálního pojetí polykulturní globální společnosti je ale předmětem kritiky, ke které se dostanu v druhé části této podkapitoly. Marek Hrubec rozlišuje čtyři roviny vztahů ke kulturám a mezi kulturami, které je třeba brát v potaz při snaze o interkulturní dialog a uznání. Prvním je modus vivendi jako nejjednodušší model takových vztahů – ten představuje zajištění určitých podmínek v reálném mocenském uspořádání. Druhým je interkulturní model, který se snaží hledat vlastní hranici vzájemné tolerance právě například prostřednictvím vymezení shody na transkulturně přijatelných a vyjednaných hodnotách, tedy zmíněných základních lidských právech. Třetím modelem vztahů je tolerance či uznání jiných kultur, v rámci té vlastní ale existují užší rámce chápání některých hodnot, které nemusí být sdílené příslušníky jiných kultur. Čtvrtý model zahrnuje specifické představy o tzv. všeobsažném uspořádání, které jsou vlastní určité menší skupiny uvnitř kultury, národa nebo dalších větších jednotek společenství. Tyto skupiny mohou samozřejmě prezentovat svou představu většině (Hrubec 2011: 378 – 379).

V interkulturním modelu, který považuje Hrubec za alternativu konfliktualistického pojetí vztahů mezi různými kulturami, je třeba klást důraz především na reálnou rovnocennost všech přítomných stran při předkládání svých návrhů. „Návrhy by pak měly být diskutovány s cílem přijmout společný návrh.“ (ibid.: 380) Tento dialog by neměl představovat jen jakousi odnož západního pojetí například zmíněných lidských práv, ale je třeba, aby byl být skutečně otevřen kosmopolitnímu dialogu. (ibid.) Hledání společného rámce přitom nemusí být nemožné – Hrubec to ve své práci demonstruje prostřednictvím srovnávací analýzy chápání konceptu pospolitosti jako základního prvku soužití různých civilizačních okruzích – konkrétně pak v západním, konfuciánském a islámském .

Hrubcovo pojetí interkulturního dialogu bylo reflektováno ve Filosofickém časopise bezprostředně poté, co vyšla již zmíněná publikace *Interkulturní dialog o lidských právech*, do kterého se zapojili Petr Bláha, Jiří Svoboda, Martin Profant, Zdeněk Vopat a také samozřejmě Marek Hrubec jako autor textu, který diskusi vyvolal.

Podstatným bodem kritiky interkulturního dialogu jako jednoho možných přístupů k setkávání a soužití různých kultur je kritika z konfliktualistických pozic. V této debatě je reprezentována textem Petra Bláhy K Hrubcovu pojetí interkulturního dialogu (Bláha 2009). Eliminace konfliktu a nekompromisního požadavku na respekt kulturních specifik znamená rozpad kulturních identit jako takových a zastírání toho, „co lidstvo skutečně ohrožuje“ (ibid.: 106). Text tedy vychází z výše zmíněného konfliktualistického pojetí řešení polykulturní situace, které je však v současném akademickém, ale také politickém diskurzu v defenzivě, na což Hrubec upozorňuje v reakci na tuto kritiku (Hrubec 2009: 264). Hrubcově námitce, že konsensuální přístup je v současné době v otázce v defenzivě dává za pravdu například posilování xenofobních, nacionalistických a obecně netolerantních názorů, které zaznívají v politickém i společenském diskurzu napříč Evropou v posledních letech (např. Strmiska 2001).

V českém kontextu, jak vyplývá z výše popsaných českých reálií týkajících se tohoto problému, zaznívají na adresu cizinců námitky spíše bezpečnostní, než ty, které se týkají pocitu ohrožení vlastní kultury z jejich strany. V rétorice, která se pak objevuje v prohlášeních různých českých politických uskupení používajících proticizineckou

rétoriku, jsou zdůrazňovány spíše „evropské křesťanské hodnoty“ obecně a jejich obrana. Kulturní netolerance se tak v českém kontextu projevuje spíše v nepřiznané podobě v souvislosti s bezpečnostním ohrožením. Přesto je tu prostřednictvím poměrně silného tlaku ke kulturní konformitě, která se vztahuje na cizince nebo příslušníky jiných kulturních skupin na českém území, zřejmé, že jedním z důvodů obav je i kulturní odlišnost. Mezi konformistické požadavky patří například požadavek na naučení se jazyka nebo přizpůsobení se místním zvyklostem v případě, že se daná osoba rozhodne v České republice pobývat delší dobu. Tyto požadavky jsou zřetelně konotovány potřebou integrace či nahrazení „cizího“ „vlastním“ a tedy srozumitelným. Kritika, která je na adresu Hrubcova textu vznesena z Bláhovy strany, může být do značné míry motivována právě stávajícím stavem a požadavky vnitrosociální konformity. Bláha ve svém textu komentuje Hrubcovu snahu o dialog jako snahu o rozbití mechanismu negativního vymezení se jako základního mechanismu vyjednávání kulturní identity (Bláha 2009: 106).

Konfliktní prvek v debatě zastupuje i jiný Bláhův komentář, ve kterém zpochybňuje univerzalitu interkulturního uznání jako ústředního bodu interkulturního dialogu. Poslední výtkou, kterou Bláha Hrubcovi adresuje, je zpochybnění univerzality konceptu uznání, kterou Bláha považuje za výsledek evropského chápání vzájemnosti (ibid.: 108). Hrubec v polemice s tímto textem ale popírá, že by chápal uznání transformované do interkulturního modelu nějak univerzalisticky, ale naopak je uznání, které vyplývá z „plurality různých pojetí uznání, jež vykryštalizovaly v různých kulturách – ať už v kultuře západní, konfuciónské či jiné“ (ibid.: 267). V souvislosti s vymezením interkulturního dialogu však nezůstává konflikt nedoceněn, jak se Bláha domnívá. Hrubec v polemice s Bláhou tvrdí, že konflikt je samozřejmou součástí uznání a boje o uznání, ne nezbytně ale pouze v násilné podobě (Hrubec 2009: 265).

Do diskuse nad Hrubcovým pojetím interkulturního dialogu i jeho postoji ke snaze o konsensuální postup v řešení transkulturních výzev společnosti vstupuje článkem K chápání interkulturního dialogu aneb varování před dogmatizací negativity Jan Svoboda, který se staví na stranu konsensuálního přístupu k interkulturním vztahům (Svoboda 2009). Svoboda kritizuje Bláhu především za pasivní přijímání negativního vymezení vztahů mezi kulturami bez předložení adekvátních alternativ. (ibid.: 761) Rovněž zdůrazňuje podstatný aspekt interkulturního dialogu – totiž sociálně-právní a

ekonomicko-právní dimenzi, která umožní vzájemné chápání členů různých kulturních skupin jako členů transkulturní pospolitosti (ibid.: 763). Soustavné prosazování těchto sociálních a ekonomických potřeb vede podle Svobody k humanizaci a kultivaci polykulturní společnosti (ibid.: 764). Naplnění sociální a ekonomické roviny potřeb jako prostředek vedoucí také k respektu z hlediska kulturního akcentuje například Nancy Fraser (Fraser 2007), jak bylo řečeno v předchozí kapitole. V českém kontextu se problematika sociálně-ekonomického uznání jako nezbytné podmínky pro uznání kulturní pravděpodobně nejvíce projevuje právě u romské menšiny nebo u nekvalifikované pracovní síly z řad cizinců. Domnívám se, že právě tato zkušenost vede ke zdůraznění tohoto aspektu v debatě o interkulturním dialogu v českém kontextu.

V souvislosti se socio-ekonomickým statusem je třeba zmínit i problém reprezentace, který v této debatě reprezentuje ve svém příspěvku s názvem *Jakou kulturu potřebuje interkulturní dialog o lidských právech?* Martin Profant (Profant 2011). V souvislosti s reprezentací se nejprve zabývá kritikou kategorie kultury, se kterou koncept interkulturního dialogu z logiky věci pracuje. Profant upozorňuje na reifikaci a fetišizaci kategorie kultury a na problematičnost výběru relevantních reprezentantů této kultury, kteří by se interkulturního dialogu jako reálné praxe účastnili (ibid.: 505). Podle Profanta hrozí nebezpečí, že interkulturního dialogu by se tak neúčastnili „skuteční“ reprezentanti kultury, ale představitelé politiky nebo privilegovaných vrstev (ibid.). Hlas deprivilegovaných vrstev, ale také minoritních názorů uvnitř kultury samotné, by tak byl vyloučen z diskuse (ibid.: 506). Otázkou spíše praktického charakteru, která v souvislosti s debatou interkulturním dialogu vyvstává, je otázka po rozlišení institucionální a neinstitucionální roviny dialogu, které v kontextu této debaty zmiňuje Zdeněk Vopat (Vopat 2011). Institucionalizovanou formu reprezentují jednání na mezinárodně-politické rovině a utvářejí mocenské podmínky pro konsensuální řešení globální polykulturní situace. Neinstitucionalizovanou formou je myšlen neformální interkulturní dialog například na bázi sociálních nebo virtuálních sítí. Dělení interkulturního dialogu na institucionální a neinstitucionální formuje důležitým dělením i z toho důvodu, že umožní participaci na tomto dialogu každému, kdo o něj projeví zájem (ibid.: 604). Částečně tak eliminuje problém reprezentace, neboť prostřednictvím neinstitucionalizovaného dialogu se do debaty jako celku mohou zapojit i zmíněné deprivilegované vrstvy. Dělení rovin dialogu je pro český kontext

tematizované především vzhledem k české politické kultuře. Tu charakterizuje silná nedůvěra v oficiální, tedy politické instituce jako celek. (Müller 2008: 193).

Uznání jako konstituující součást interkulturního dialogu je do jisté míry problematizuje otázka hodnot. Zdeněk Vopat ve článku Interkulturní dialog ano, ale jakou formou? (Vopat 2011) upozorňuje především na nebezpečí rozpadu interkulturního dialogu, pokud by byl veden o pro některou stranu „citlivých“ tématech a hodnotách. Příkladem takové „citlivé“ hodnoty pro západní společnosti uvádí parlamentní demokracii (ibid.: 607). „Aby byl interkulturní dialog možný, je třeba vystoupit ze svého vlastního (tedy i evropského) úhlu pohledu.“ (ibid.: 604)

Interkulturní dialog v podstatě představuje utváření kolektivní identity v jakési metarovině. V samotném procesu se totiž, podobně jako u vyjednávání identity kolektivní nebo utváření identity individuální, jedná o vztahově vytvářenou rovinu identity, ve které hrají stěžejní roli druzí. Nutným předpokladem pro interkulturní dialog je uznání na rovině skupinových kulturních identit, které do dialogu jako takového vstupují.

Závěr: Interkulturní dialog jako východisko pro multikulturní politiku i každodenní život

Nutným východiskem pro zkoumání možností konsensuálních přístupů k setkávání a kontaktu různých kulturních skupin, je vzájemné uznání. Uznání se týká, jak roviny individuální identity, která ale do jisté míry vzniká v interakci s kolektivními identitami, tak právě identit kolektivních. Tyto identity jsou vyjednávány v interakci s druhými, je to právě toto vyjednávání, které konstituuje uznání.

Specifickým typem skupinové identity, kterou jsem se v této práci zabývala, je identita kulturní. Problém kulturní identity a jejího uznání stojí v centru debat o řešení kulturního aspektu globalizované společnosti. Existují dvě základní paradigmaty – konfliktualistické a konsensuální. Charakteristickou představou pro konfliktualistické paradigma je nemožnost dosažení konsensu v otázce kontaktu kultur. Střet je tedy chápán jako ústřední a nevyhnutelné vyústění setkání různých kulturních okruhů. Proti němu stojí konsensuální přístup kladoucí důraz na multikulturalistický přístup, tedy přístup charakteristický hledáním nekonfliktního řešení při setkávání kultur.

Jeden z alternativních přístupů ke konfliktualistickému paradigmatu v pojetí vztahů mezi civilizačními okruhy a jeden z příkladů pojetí uznání v multikulturalistickém kontextu v české akademické debatě představuje interkulturní dialog. Základním principem, o který se opírá, je hledání nikoliv odlišných, ale shodných rysů v hodnotových systémech těchto civilizačních okruhů (Hrubeč 2011: 373). Dialogická forma hledání takových konsensuálních principů je pak jedním z možných způsobů, která má šanci na širší přijetí ze strany všech zúčastněných. Jako taková má totiž potenciál zabezpečit přístup ke konstrukci společného hodnotového rámce, který nebude výrazným způsobem zatížen dominantním kulturním paradigmatem. Problematický bod, který interkulturní dialog na první pohled limituje, akcentuje zejména jeho kritika zakotvená v konfliktualistickém paradigmatu. Ta zdůrazňuje roli negativního vymezení v otázce formování a vyjednávání kulturní identity (Huntington 2001, Bláha 2009), které de facto přijetí společného hodnotového rámce zabraňuje. Interkulturní dialog, ať už v pojetí skutečně interkulturním v širším smyslu, nebo uvnitř státního celku jako místě soužití různých kulturních skupin, ale

představuje nový rámec utváření kolektivní metaidentity na základě společného hodnotového rámce. Proces vyjednávání identity, který je pro každé její utváření nezbytný, je tedy přítomen i v něm. Vytvoření takové metaidentity v sobě navíc zahrnuje nezbytný respekt k ostatním účastníkům dialogu a tedy uznání na kulturní rovině, které vzniká právě v procesu dialogu.

Interkulturní dialog může ale představovat také východisko pro multikulturní politiku ve společnostech jednoho civilizačního okruhu, ve kterých je v současnosti neúspěšně prosazován asimilační model integrační politiky, což má za následek konflikt mezi majoritou a kulturními menšinami. Uplatnění principu dialogu, v němž je stěžejní v hledání společného hodnotového rámce, by pak mělo vést ke vzájemnému respektu a utváření dalšího stupně kulturních vztahů.

Česká společnost je společností, pro kterou je charakteristická vysoká míra „optické“ homogenity. Ta je však určována především vztahem majoritní společnosti ke kulturním menšinám než „faktickým“ národnostním či kulturním složením české společnosti. Vztah české společnosti ke kulturním menšinám je charakteristický vysokou mírou netolerance a tlaku na asimilaci. Spíše než o dialog a otevřenost se tedy v současné době jedná o latentně xenofobní přístup, který vede k požadavku na přizpůsobení se. Takový přístup majority s sebou však nese riziko v kumulaci napětí v souvislosti s neuznáním vlastní skupinové kulturní identity menšin. Navíc v kontextu geopolitické situace, ve které se Česká republika jako součást několika nadnárodních politicko-hospodářských celků, nachází, je možné zpochybnit udržitelnost takového přístupu ke kulturním menšinám. Tlak na ekonomickou migraci i silnější vzájemnou regionální provázanost související s globální dělbou práce pak s sebou nutně nese zvyšující se nutnost interkulturní komunikace a současně se stává výzvou z hlediska interkulturního uznání.

Domnívám se, že je to právě specifická struktura a především postoje společnosti, které dávají vzniknout právě této specifické tematizaci konsenzuálního přístupu k řešení multikulturní situace. Neuznání skupinových identit, které je zřejmé z netolerance majoritní společnosti k příslušníkům národnostních menšin a cizincům, představuje z dlouhodobého hlediska výrazný problém, zejména kvůli pracovní migraci, ale také demografickému vývoji, který značí úbytek „etnických“ Čechů, Moravanů a

Slezanů. Interkulturní dialog může ve své podstatě představovat jeden z možných konceptů, který na tuto situaci reaguje z pozic nikoliv asimilace, ale z pozic utváření nové kolektivní „české“ metaidentity, která by v mnohem větším měřítku zahrnovala hlasy všech skupin participujících na životě této společnosti.

Přínosem české debaty nad interkulturním dialogem jako jednou z možných forem konsenzuálního řešení multikulturní situace je tedy důraz na antiethnocentrismus, který je v současné společnosti, i vlivem hegemonního postavení evropských kulturních systémů, například v podobě prosazování liberálně-demokratického politicko-ekonomického modelu, zatlačován do pozadí. Tento antiethnocentrismus vychází v českém kontextu jednak ze současné situace, kterou jsem popsala výše, ale také z historické zkušenosti tzv. malého národa, který byl ve svém vývoji ovlivňován kulturními i politickými hegemony ve svém okolí, například Německem nebo Ruskem. Utváření metaidentity, na které by měly participovat všechny zainteresované strany tak představuje také antihegemonistický přístup, který je mimo jiné konkretizován ve čtyřech modelech vztahů mezi kulturami (Hrubec 2011: 378-379).

Zjednodušeně řečeno – zdánlivě velmi komplikované teoretické rámce, ve kterých se hovoří v pojmech uznání, multikulturalismu nebo interkulturním dialogu, vychází z jednání lidí v každodenních situacích. Pochopitelně v každodenním životě se nejedná jen o otázku soužití různých kultur, ale stejně o soužití různých životních stylů nebo například názorů. I proto je třeba tyto, zdánlivě velmi sofistikované, koncepty v konfrontaci s realitou dále promýšlet a rozvíjet. Samotné uvažování o těchto problémech v širších teoretických rámcích pak podstatným způsobem usnadňuje orientaci ve společnosti, která se s problémem komunikace mezi různými skupinami potýká, a nabízí tak možná východiska uplatnitelná nejen v praktické politice, ale i každodenním životě jako takovém.

Summary

The work describes and interprets the thematization of the politics of recognition in the context of Czech academic debate. Particular subject of discussion is the concept of intercultural dialogue that is developed by authors gathered around the Centre of Global Studies of the Czech Academy of Sciences. Intercultural dialogue is a concept

that puts emphasis on creation of new communication levels in meeting of different cultural groups. This communication level is based on searching of values that are common for these various cultural groups. Intercultural dialogue itself is one of the possible thematizations of politics of recognition – key concept of work of Axel Honneth, Charles Taylor or Nancy Fraser.

The Czech debate is influenced by pre-understanding arising from character of Czech society and its relation to cultural minorities. The emphasis on assimilation of these groups and the apparent confirmation of cultural homogeneity of Czech society, that is reflected in the perception of these groups, may be the main reason why the intercultural dialogue is thematized in this way. Thematization of intercultural dialogue in the Czech debate may be a critical response to the hegemonic relationship of the majority and minorities.

Použitá literatura

APPIAH, K.A. (2004) *Identita, autenticita, přežití: multikulturní společnosti a sociální reprodukce*. In: GUTMANNOVÁ, A. (ed.) *Zkoumání politiky uznání. Multikulturalismus*. Praha: Nakladatelství EPOCH: Filosofický ústav AV ČR, 2004. 191 s. ISBN 80-86328-64-3

BARŠA, P. (1999) *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 347 s. ISBN 80-85959-47-X

BECK, U. (2007) *Co je globalizace? Omyly a odpovědi*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. 191 s. ISBN 978-80-7325-123-9 (brož.)

BLÁHA, P. (2009) *K Hrubcovu pojetí interkulturního dialogu aneb varování před dogmatizací konformních předpokladů* In: *Filosofický časopis*, roč. 57, č.1, s. 105-109. ISBN 0015-1831

CENTRUM PRO VÝZKUM VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ (2011a) *Názory občanů na přínosy a negativa cizinců žijících v ČR*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění. 11-05-13 [cit 12-04-22] Dostupný z WWW: <
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101147s_ov110513b.pdf>

CENTRUM PRO VÝZKUM VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ (2011b) *Tolerance k vybraným skupinám obyvatel*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění. 11-05-13 [cit 12-04-22] Dostupný z WWW: <
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101146s_ov110513a.pdf>

CENTRUM PRO VÝZKUM VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ (2012a) *Postoje české veřejnosti k cizincům – březen 2012*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění. Vydáno 12-04-16 [cit 12-04-22] Dostupný z WWW: <
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101272s_ov120416.pdf>

CENTRUM PRO VÝZKUM VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ (2012b) *Vztah Čechů k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2012*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění. Vydáno 12-04-13 [cit 12-04-22] Dostupný z WWW: <
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101271s_ov120413.pdf>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (2012) *Obyvatelstvo podle národnosti podle krajů*. [cit.12-04-22] Vydáno 12-01-31. Dostupný z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/9500339D76/\\$File/pvcr062.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/9500339D76/$File/pvcr062.pdf)>

FRASER, N. (2007) *Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerodělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia, 2000. 182 s., ISBN 978-80-7007-251-6

FULKA, J. (2005) *Konstruktivistická východiska současného multikulturalismu* In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (ed.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2005. 279 s. ISBN 80-86898-22-9

GIDDENS, A. (2003) *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. 200 s., ISBN 80-86429-15-6

HABERMAS, J. (2000) *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filosofia, 2000. 418 s. ISBN 80-7007-134-6

HARVEY, D. (2000) *Condition of Postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Cambridge: Blackwell, 2000. 378 s. ISBN 0-631-16294-1

HIRT, T. (2005) *Svět podle multikulturalismu*, In: HIRT, T., JAKOUBEK, M. (ed.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2005. 279 s. ISBN 80-86898-22-9

HONNETH, A. (1995) *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity Press, 1995. 215 s. ISBN 0-7456-1160-5

HRUBEC, M. (2008) *Předpoklady interkulturního dialogu*, In: HRUBEC, M. (ed.). *Interkulturní dialog o lidských právech: Západní, islámské a konfuciánské perspektivy*. Praha, Filosofia, s. 13-48, 2008. 490 s. ISBN 978-80-7007-282-0

HRUBEC, M. (2009) *Interkulturní boj o uznání* In: *Filosofický časopis*, roč. 57, č. 2, str. 263-269. ISBN 0015-1831

HRUBEC, M. (2011) *Od zneuznání ke spravedlnosti: Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filosofia, 652 s., ISBN 978-80-7007-362-9

HUNTINGTON, S.P. (2001) *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rypka Publishers, 2001. 441 s. ISBN 80-86182-49-5

MÜLLER, K.B. (2008) *Sociologie politiky. Politika a identita v proměnách modernity*. Praha: Portál, 2008. 215 s., ISBN 978-80-7367-380-2

PROFANT M. (2011) *Jakou kulturu potřebuje interkulturní dialog o lidských právech?* In: *Filosofický časopis*, roč. 59, č. 4, s. 501-516. ISBN 0015-1831

STRMISKA, M. (2001) *Protipřistěhovalecké xenofobní strany v Evropském kontextu*. In: *Středoevropské politické studie*, roč. 3, č. 3. [12-05-08] Dostupné z WWW: <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=70>>

SVOBODA, J. (2009) *K chápání interkulturního dialogu aneb varování před dogmatizací negativity* In: *Filosofický časopis*, roč. 57, č. 5, s. 761-766, ISBN 0015-1831

TAYLOR, CH. (1989) *Sources of Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 601 s.

TAYLOR, CH. (2004) *Politika uznání*. In: GUTMANNOVÁ, A. (ed.) *Zkoumání politiky uznání. Multikulturalismus*. Praha: Nakladatelství Epoque: Filosofický ústav AV ČR, 2004. 191 s. ISBN 80-86328-64-3

VOPAT, Z. (2011) *Interkulturní dialog ano, ale jakou formou?* In: *Filosofický časopis*, roč. 59, č. 4, str. 603-608, ISBN 0015-1831